

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПРАВА І ДЕРЖАВИ

УДК 347.726 (470)»18/19»

Б.С. Бачур, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова
кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

Н.К. Колібабчук, здобувач
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова
кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ІНОЗЕМНИХ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

В статті аналізується нормативно-правове регулювання діяльності іноземних акціонерних товариств в Російській імперії в другій половині ХІХ – початку ХХ ст. в процесі модернізації законодавства в Російській імперії. Розглянуто та проаналізовано основні нормативно-правові акти, які регулювали діяльність іноземних акціонерних товариств.

Ключові слова: акціонерне товариство, споживче товариство, устав, законодавство, іноземний капітал, правове регулювання.

Постановка проблеми. Одним з актуальних питань сучасної історіографії є розгляд аспектів нормативно-правового регулювання діяльності іноземних акціонерних товариств в Російській імперії в другій половині ХІХ – початку ХХ ст. Російські історики, історики права, економісти приділяють сьогодні достатньо велику увагу цьому напрямку дослідження на відміну від українських дослідників. Останні тільки починають досліджувати той матеріал, що міститься в фондах українських архівів та бібліотек.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вперше питання про особливості нормативно-правового регулювання діяльності іноземних акціонерних товариств, підприємців було поставлено в 1902 р. Л. Шаландою. Він у газеті «Право» надав визначення таким поняттям та питанням: «іноземне товариство», «право на судовий захист», порядок утворення, особливості оподаткування тощо [14, 15].

За радянських часів дослідженням у цьому напрямку займалися ленінградські вчені Л.С. Шепелев та В.С. Дякін [16, 17, 7].

Метою даної статті є аналіз нормативно-правового регулювання діяльності іноземних акціонерних товариств в Російській імперії в другій половині ХІХ – початку ХХ ст. в процесі модернізації законодавства в Російській імперії. Розглянуто та проаналізовано основні нормативно-правові акти, які регулювали діяльність іноземних акціонерних товариств.

Виклад основного матеріалу. Законодавство про діяльність іноземних акціонерних товариств, підприємців умовно можна об'єднати в чотири групи. До першої групи відносяться загальнодержавні нормативно-правові акти. До другої спеціальні нормативно-правові акти (укази імператора, положення Комітету Міністрів, думки Державної Ради). Значна частина з них згодом ставала частиною загального законодавства. До третьої групи відносимо сепаратне законодавство. Це нормативно-правові акти, достатньо однотипні, що регулювали умови діяльності в Російській імперії кожного акціонерного товариства. Четверту групу складають документи надзвичайного законодавства. Вони видавалися під час Першої світової війни та встановлювали певні обмеження (тимчасові або постійні), забороняли діяльність іноземних акціонерних товариств.

Діяльність іноземних акціонерних товариств умовно можна поділити на дві складові: положення, правовий статус іноземців та положення, правовий статус іноземних підприємств. Зазвичай ці складові поєднувалися, оскільки умови діяльності підприємств залежали від правового статусу іноземного громадянина (підданого) [15, с. 224 – 225].

До скасування кріпацтва (1861) іноземці були обмежені у праві вільно займатися торгівлею та промисловістю на території Російської імперії. За чинним, на той час законодавством Російської імперії всі іноземці повинні були записуватися до стану «іноземних гостей» права яких у порівнянні із правами російських підданих були значно обмежені. В той же час статус «іноземного гостя» надавав право займатися підприємницькою діяльністю, виробництвом, купувати, будувати підприємства (мануфактури, фабрики, заводи), брати участь в управлінні та розвитку підприємств, які вже існували.

Право брати участь в діяльності акціонерних товариств, утворювати нові акціонерні товариства іноземці отримували лише з особистого дозволу російського імператора кожен окремо. Коронною владою також визначалося коло можливих дій нового акціонерного товариства, зокрема визначалися сфери, розміри, напрямки торгівлі, потужності та спрямування виробництва. Через нормативні обмеження діяльності іноземних акціонерних товариств захищалися економічні інтереси Російської імперії, формувалося антимонопольне законодавство [2, с. 4 – 19].

01 січня 1863 р. було прийнято «Положення про мито на право торгівлі та інші промисли». У статті 21 цього положення надавалося право на отримання купецьких та промислових свідоцтв особам обох статей російського підданства та іноземцям [4, с. 7]. 09 лютого 1865 р. було видано нове «Положення про мито на право торгівлі та інші промисли» доповнене та перероблене [5, с. 160]. Стаття 20 нового положення підтвердила право іноземців на підприємницьку діяльність.

Однак у обох положеннях зберігався становий розподіл. Цей архаїзм, для кінця XIX ст. вдалося прибрати з прийняттям нового «Положення про державний промисловий податок» виданого в 1898 р. [2, с. 20 – 31].

80-і рр. XIX ст. були відзначені переглядом ряду торгових законів, що визначали основні торговельні діяльності [17, с. 35]. В 1892 р. було затверджено новий «Статут про промисловість».

Всі зазначені вище нормативно-правові акти суттєво вплинули на правовий статус іноземних підприємців. Вони зафіксували принципи рівності російських та іноземних підданих в сфері підприємницької діяльності.

Так, відповідно до статті 177 Статуту про промисловість іноземцям дозволялося відкривати фабрики та заводи без зміни підданства, а також отримувати права та привілеї, наприклад патенти на винаходи. Обмеження, які звичайно залишалися, торкалися військових підприємств або таких підприємств, що були пов'язані із виготовленням військових замовлень. Їхніми власниками та керівниками могли бути тільки російські піддані [12, ст. 265].

Відповідно до статті 183 Статуту про промисловість іноземці отримували рівні права із російськими підданими у занятті торгівлею, перевезенням на морських судах вантажів та пасажирів. Втім регулювання сфери участі іноземців в морській торгівлі завжди залишалося за державою. Остання закріплювала виключне право російських підданих на практично всі види діяльності пов'язаної із судноплаванням та морськими перевезеннями. Так, відповідно до статті 184 каботажне судноплавання, за статтею 138 право на підняття російського прапора в морській торгівлі належали виключно російським підданим [13]. Навіть акціонерні товариства та торговельні дома, що займалися судноплаванням та морськими перевезеннями повинні були утворюватися виключно російськими підданими [13].

Важливе значення для розвитку підприємницької діяльності, особливо для іноземних підданих мало визнання рівних прав із російськими підданими у праві власності на нерухоме майно, в тому числі і на володіння землею. Так, відповідно до статті 830 «Законів про стани» іноземним підданим дозволялося набувати право власності на рухоме та нерухоме майно через купівлю-продаж, спадкування (за законом та заповітом), дарування, виділення від держави [9].

У роки Першої світової війни ставлення до іноземних акціонерних товариств змінилося, відповідно до того, на якому боці виступала та чи інша країна. Так наприклад, іноземні акціонерні товариства з німецьким та австрійським капіталами були суттєво обмежені у діяльності, а частина просто ліквідовані. Ліквідація або зміна власника підприємств здійснювалася за допомогою надзвичайних актів.

Висновки. Таким чином, нормативно-правове регулювання діяльності іноземних акціонерних товариств в Російській імперії здійснювалося відповідно до принципу рівноваги між іноземними та російськими підданими. У той же час для іноземних акціонерних товариств існувало багато різноманітних обмежень, більшість із яких захищали інтереси російського імперського капіталу. Серед таких можна назвати територіальні обмеження та обмеження на певні види діяльності, досить складну дозвільну систему.

Список літератури

1. Бертольд Г. В. Акционерные общества и товарищества на паях. По решениям Гражданского кассационного департамента Правительствующего Сената / Г. В. Бертольд. – М., 1904.
2. Вольтке Г. С. Право торговли и промышленности в России в историческом развитии (XIX век) / Г. С. Вольтке. – СПб., 1905.
3. Высочайше утвержденное Положение о компаниях на акциях // ПСЗРИ. Собр. II. – СПб., 1837. – Т. XI. – Отд. II. – (Указ № 9763 от 6 декабря 1836 г. – С. 257-263).
4. Высочайше утвержденное Положение о пошлинах за право торговли и других промыслов // ПСЗРИ. Собр. II. – СПб., 1866. – Т. XXXVIII. – (Указ № 39118 от 1 января 1863 г. – С. 3-15).
5. Высочайше утвержденное Положение о пошлинах за право торговли и других промыслов // ПСЗРИ. Собр. II. – СПб., 1867. – Т. XL. – (Указ № 41779 от 9 февраля 1865 г. – С. 157-175).
6. Горбачев И. А. Товарищества полные, на вере, кредитные, ссудо-сберегательные, трудовые и с переменным капиталом. Акционерные и паевые компании. Закон и практика с сенатскими разъяснениями / И. А. Горбачев. – М., 1910.
7. Дякин В. С. Первая мировая война и мероприятия по ликвидации так называемого немецкого засилья / В. С. Дякин // Первая мировая война: 1914–1918 / В. С. Дякин. – М., 1969.
8. Законы гражданские с разъяснениями Правительствующего Сената и комментариями русских юристов, извлеченными из научных и практических трудов по гражданскому праву и судопроизводству (по 1 июля 1910 г.) / сост. И. М. Тютрюмов. – М. : Статут, 2004. – Кн. 4. – 635 с.
9. Законы о состояниях // Свод законов Российской империи. – СПб., 1899. – Т. 9.
10. Именной, данный Сенату : об установлении особых правил относительно приобретения иностранцами в собственность или в срочное владение и пользование недвижимых имуществ в некоторых губерниях западной полосы России // ПСЗРИ. Собр. III. – СПб., 1889. – Т. VII. – (Указ № 4286 от 14 Марта 1887 г. – С. 101-102).
11. Максимов В. Я. Законы о товариществах. Акционерные общества, товарищества на паях, торговые дома, артели и др. Порядок их учреждения и деятельности с разъяснениями... Правительствующего Сената / В. Я. Максимов. – М., 1911.
12. Устав о промышленности // Свод законов Российской империи. – СПб., 1893. – Т. 11. – Ч. 2.
13. Устав торговый // Свод законов Российской империи. – СПб., 1893. – Т. 11. – Ч. 2.
14. Шалланд Л. Юридическое положение иностранных акционерных обществ в России / Л. Шалланд // Право. – 1902. – № 1. – С. 18-19.
15. Шалланд Л. Юридическое положение иностранных акционерных обществ в России / Л. Шалланд // Право. – 1902. – № 5. – С. 224-225.
16. Шепелев Л. Е. Акционерные компании в России / Л. Е. Шепелев. – Л., 1973.
17. Шепелев Л. Е. Царизм и буржуазия во второй половине XIX века. Проблемы торгово-промышленной политики / Л. Е. Шепелев. – Л., 1981.
18. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права / Г. Ф. Шершеневич. – Казань, 1899.

Стаття надійшла 18.12.2014 р.